

שלטון הרוב או שלטון הרב

במאמר זה, אני מבקש להתייחס לאחת הסוגיות העקרוניות הנוגעות לחזון 'מדינת הלכה', שהוא באופן בסיסי החזון של כל יהודי דתי. הבה נדמיין מציאות עתידית, שבה פלח כזה או אחר של הציבור הדתי-לאומי שותף באופן פעיל בהנהגת המדינה בממשלה, ואולי אפילו מהווה את הרוב בממשלה. מציאות כזו היא בוודאי שאיפה של הציבור הדתי-לאומי. האם במציאות כזו, נראה שינויים משמעותיים באופי של הנהגת המדינה? אינני מתייחס רק לשאלה אם יפנו יישובים או לא, אלא למובן כללי יותר - האם לתורה יש תרומה קונקרטיה להתנהלות החיים במדינה, מעבר לסוגיות הלכתיות ברורות כמו כשרות, שבת וכדומה?

אם אכן יש לתורה מה לתרום להתנהלות הכללית במדינה, האם משמעות הדברים היא שהראויים לאחוז ברסן השלטון הם רבנים גדולים בתורה בלבד? שאלת המשך מתבקשת היא, כמובן, מיהם אותם הרבנים הראויים לאחוז במוסדות השלטון במקרה מעין זה. במאמר זה אשתדל לעסוק בשתי נקודות אלו. זהו נושא רחב, שמן הראוי להקדיש לו דיון רחב ביותר. מאמר זה אינו יותר מאשר ראשי פרקים בדיון, ועל כן העדפתי להביא מקורות מהשולחן ערוך ומפוסקים שפסיקתם התקבלה בקרב הציבור, על פני דיון ביסודות הדין מהגמרא.

א. בית דין ומלך

בראשית דברינו ראוי לציין כי אצל חז"ל, הגוף השלטוני הדתי המקובל בדרך כלל הוא 'בית הדין' ולא הרב. סמכותו השלטונית של בית הדין נראית ברורה מאליה. לבית הדין שמורה הזכות לתקן תקנות ולגזור גזרות הנוגעות לשמירה על קיום המצוות, אך גם אחריות לשמירה על הסדר החברתי. מלבד התקנות הרבות שמצינו בעניינים חברתיים, מצינו הגדרה כללית ביחס לחובתו של בית הדין (יבמות צ, ב; סנהדרין מו, א):

אמר ר' אלעזר בן יעקב: שמעתי, שבית דין מכין ועונשין שלא מן התורה, ולא לעבור על דברי תורה - אלא לעשות סייג לתורה.

במונחים של ימינו, ניתן לומר שלבית הדין שמורות סמכויות המקבילות לזו של הרשות המחוקקת והשופטת גם יחד. אולם מה מקור סמכותו של בית הדין? הרמב"ם (מורה נבוכים ח"ג פרק כז, תרגום הרב קאפח) מסביר את התועלת הגלומה בקיום התורה:

ותורת האמת אשר כבר בארנו שהיא אחת, לא יותר, והיא תורת משה רבינו, אמנם באה להועילנו שתי השלמויות גם יחד. כלומר: (א) תקון מצבי בני אדם זה עם זה, בסילוק העושק ובהתנהגות במדות הטובות הנעלות, כדי שיתאפשר קיום אנשי המדינה ותמידותם בסדר אחיד, כדי שישגיג כל אחד מהם את שלמותו הראשונה, (ב) תיקון הדעות ומתן השקפות נכונות, שבהן תושג השלמות האחרונה.

הרמב"ם מסביר שהתורה נועדה להשיג שתי מטרות - תיקון המידות ותיקון האמונות. לענייננו חשובה המטרה הראשונה: תיקון המידות נועד להשיג את העמידה בעולם הזה, על ידי תיקון

החברה. כאשר כל יחיד ויחיד יהיה בעל מידות טובות ונכונות, וכאשר הסידור החברתי יהיה מבוסס על עקרונות ראויים, הרי שהיכולת של כל יחיד להתקיים בנוחות בעולם הזה תגדל. במובן זה, כאשר בית הדין פועל להשגת סדר חברתי המבוסס על עקרונות נכונים וצודקים, הוא פועל להגשמת מטרותיה של התורה. חברי בית הדין, שהם כמובן יודעי התורה, משמשים כנציגי התורה, ודואגים למימוש הייעודים הגלומים בתורה. לכן סמכותו של בית הדין נובעת מן התורה. אולם מדברי הר"ן בדרשות (הדרוש האחד עשר) נראה הסבר שונה במקצת:

...כמו שנתיחדה תורתנו מבין נימוסי אומות העולם במצוות וחוקים, אין עניינם תיקון מדיני כלל, אבל הנמשך מהם הוא חול השפעה הא-להי באומתנו והידבקו עמנו, בין שייראה העניין ההוא לעינינו, כענייני הקרבנות וכל הנעשה במקדש, בין שלא יראה כיתר החוקים שלא נתגלה טעמם, מכל מקום אין ספק שהשפעה הא-להי היה נדבק בנו, וחל בפעלים ההם, עם היותם רחוקים מן היקש השכל...

ולפיכך אני סובר וראוי שייאמן, שכמו שהחוקים שאין להם מבוא כלל בתיקון הסידור המדיני, והם סיבה עצמית קרובה לחול השפעה הא-להי, כן משפטי התורה יש להם מבוא גדול, וכאילו הם משותפים בין סיבת חול העניין הא-להי באומתנו ותיקון עניין קיבוצנו. ואפשר שהם היו פונים יותר אל העניין אשר הוא יותר נשגב במעלה, ממה שהם היו פונים לתיקון קיבוצנו, כי התיקון ההוא, המלך אשר נעמיד עלינו ישלים ענינו, אבל השופטים והסנהדרין היה תכליתם לשפוט העם במשפט אמיתי צודק בעצמו, שיימשך ממנו הידבק עניין הא-להי בנו, יושלם ממנו לגמרי סידור ענייני המוני או לא יושלם...

ונמצא שמינוי השופטים היה לשפוט משפטי התורה בלבד... ומינוי המלך היה להשלים תיקון סדר המדיני, וכל מה שהיה מצטרך לצורך השעה.

הר"ן משווה בין חוקי התורה ובין החוקים הנהוגים באומות העולם. אצל אומות העולם החוקים נועדו להשגת סדר חברתי, בדומה למטרתם של חוקי התורה אליבא דהרמב"ם. אולם הר"ן סבור שמטרתם של חוקי התורה איננה השגת סדר חברתי, אלא דרך להחלת השפעה הא-להי על עם ישראל ועל הבריאה. ואדרבה, בהיותם כאלו, לעתים הם חסרים את היכולת לפעול לתיקון הסדר המדיני. לכן, תיקון הסדר החברתי אינו מוטל כלל על נציגי התורה - בית הדין - אלא על המלך. התורה במהותה עוסקת בנצח, והחוקים שבה אינם אמורים להשתנות עם שינוי מצבו הרוחני והחברתי של הדור. הוראת שעה סותרת במהותה את התורה. ולכן כאשר יש צורך בהוראות שעה, נציגי התורה אינם אלו שצריכים לספק אותן. תפקיד זה מוטל על המלך¹. הר"ן עצמו שואל, מדוע מצינו שלבית הדין ישנה סמכות גם בתחום התיקון המדיני:

¹ ברור, שהר"ן אינו מבחין בין דרבנן לדאורייתא. דהיינו, שישנם דינים דרבנן, השייכים באופן עקרוני לחוקי הנצח - הם אינם באים לפתור בעיה מסוימת של דור מסוים, אלא להשלים את התורה בתחומים שהתורה לא אסרה בפירוש. כך יש להבין את דין מוקצה בשבת, את איסור עובדין דחול ועוד דוגמאות רבות. גם גזירות דרבנן אינן נובעות בדרך כלל ממצב מקולקל של דור מסוים, אלא הן הרחקות נחוצות באופן כללי לדיני התורה. (עי' מוסר אביך פרק א אות ה). לעומת זאת, גזירות משום 'מעשה שהיה' וכן דיני דרבנן שנהגו רק בדור מסוים שייכים ביסודו של דבר לתפקידו של המלך, אליבא דהר"ן.

ואל תקשה עלי מה ששנינו... שבית דין מכין ועונשין שלא מן התורה ולא לעבור על דברי תורה אלא לעשות סייג לתורה וכו', שנראה ממנו שמינוי הבית דין הוא לשפוט כפי תיקון העת והזמן.

בתחילה עונה הר"ן:

אינו כן, אבל בזמן שיהיו בישראל סנהדרין ומלך, הסנהדרין [הם] לשפוט את העם במשפט צדק לבד, לא לתיקון עניינם ביותר מזה, אם לא שיתן המלך להם כוחו. אבל כאשר לא יהיה מלך בישראל, השופט יכלול שני הכוחות, כוח השופט וכוח המלך...

דהיינו, שבהיעדר מלך, הרי הרשות והאחריות ל'הוראות השעה' ותיקון הסדר החברתי מוטלות על בית הדין. אחר כך מוסיף הר"ן:

ואפשר עוד לומר שכל מה שנמשך למצוות התורה, בין שהוא כפי המשפט הצודק, בין שהוא כפי צורך השעה, נמסר לבית דין, אבל מה שבין אדם לחבירו - הצודק בלבד נמסר לבית דין... אבל תיקונם ביותר מזה, נמסר למלך, לא לשופט.

והעולה מזה, שהשופטים נתמנו לשפוט את העם משפט צדק, ויהיו נמשכים מזה שתי תועליות, האחד שלם לגמרי, והוא שיחול השפע הא-להי וידבק בהם, השני לתקן סידורם, ואם יחסר מזה דבר כפי צורך השעה, ישלימנו המלך. נמצא עניין המשפט מסור רובו ועיקרו לסנהדרין, ומיעוטו אל המלך.

כאן אומר הר"ן, שיתכן שבמצוות שבין אדם למקום גם הוראות שעה הן מתפקידו של בית הדין. עם זאת, התיקון בעניינים שבין אדם לחברו נמצא בסמכותו של המלך.

במבט ראשון היה נראה שהרמב"ם והר"ן חלוקים: לדעת הרמב"ם התורה עצמה מתאמצת להשיג את התיקון החברתי, ואילו לדעת הר"ן, אין זה יעד מרכזי של התורה. אולם למעשה נראה לי שאין הדבר כן. גם הר"ן כתב כי,

משפטי התורה יש להם מבוא גדול, וכאילו הם משותפים בין סיבת חול הענין הא-להי באומתנו ותיקון עניין קיבוצנו.

דהיינו, שלמשפטי התורה יש תועלת גם בתחום הסדר המדיני והחברתי. ומאידך, גם הרמב"ם מודה שמתפקידו של המלך לעסוק גם בתיקון הסדר החברתי. שכן הרמב"ם (הל' מלכים ד, י) מגדיר את תפקידו של המלך:

ותהיה מגמתו ומחשבתו להרים דת האמת, ולמלאות העולם צדק, ולשבור זרוע הרשעים ולהילחם מלחמות ה'.

ועל כך כותב הרמב"ם בהכללה:

שאין ממליכין מלך תחילה אלא לעשות משפט ומלחמות, שנאמר: "ושפטנו מלכנו ויצא לפנינו ונלחם את מלחמותינו".

"להרים דת האמת" מתפרש על פי ההקשר של הרמב"ם באותו פרק, כהרמת קרנה של תורה כלפי הגויים, ע"י הרמת קרנו של עם ישראל, והיא בכלל המלכת המלך לעשות מלחמות. אולם שבירת זרוע הרשעים היא בכלל המלכת המלך לעשות משפט, ומכוונת כלפי תיקונו החברתי של עם ישראל. וכפי שכותב הרמב"ם (שם ג, י):

כל ההורג נפשות שלא בראיה ברורה, או בלא התראה, אפילו בעד אחד, או שונא שהרג בשגגה – יש למלך רשות להרגו ולתקן העולם כפי מה שהשעה צריכה, והורג רבים ביום אחד ותולה ומניחן תלויים ימים רבים להטיל אימה ולשבר יד רשעי העולם.

עם זאת, הסמכות לטפל בצורכי השעה איננה של המלך בלבד. בהל' ממרים (א, א-ב) הגדיר הרמב"ם את תפקידו של בית דין הגדול שבירושלים:

הלכה א: בית דין הגדול שבירושלים הם עיקר תורה שבעל פה, והם עמודי ההוראה ומהם חוק ומשפט יוצא לכל ישראל... וכל המאמין במשה רבינו ובתורתו חייב לסמוך מעשה הדת עליהן ולישען עליהן.

הלכה ב: אחד דברים שלמדו אותן מפי השמועה והם תורה שבעל פה, ואחד דברים שלמדום מפי דעתם באחת מן המידות שהתורה נדרשת בהן... ואחד דברים שעשאו סייג לתורה ולפי מה שהשעה צריכה והן הגזרות והתקנות והמנהגות – כל אחד ואחד מאלו השלושה דברים מצוות עשה לשמוע להן, והעובר על כל אחד מהן עובר בלא תעשה.

בין תפקידי בית הדין מונה הרמב"ם גם את ה"דברים שעשאו סייג לתורה ולפי מה שהשעה צריכה". הרי מבואר ברמב"ם, שמתפקידיו המהותיים של בית הדין לדאוג לעשות סייגים לתורה, לפי מה שהשעה צריכה. בפשטות, הרמב"ם אינו מחלק בין ענייני בין אדם למקום וענייני בין אדם לחברו.

נמצא, שבין לדעת הרמב"ם ובין לדעת הר"ן, למלך יש סמכות לדאוג לענייני צו השעה, לכל הפחות במה שנוגע לענייני בין אדם לחברו. לכל היותר ניתן לטעון, שלדעת הר"ן השלמת התיקון החברתי מצויה אך ורק בידי המלך, ואילו לדעת הרמב"ם לבית הדין ולמלך יש סמכות מקבילה².

ב. כשאין מלך

כאמור, הר"ן כתב שבהיעדר מלך נמצאת הסמכות בענייני התיקון המדיני בידי בית הדין. וכאן יש לשאול: האם בהיעדר מלך סמכות זו נמצאת בעצם ביד הציבור, ובית הדין הם מן הסתם נציגי הציבור, אבל בהחלט יתכן שגם נציגים אחרים ישמשו בתפקיד זה, או שמא נאמר שבהיעדר מלך הסמכות עוברת לידי בית הדין מתוקף היותם נציגי התורה? נפסק בשו"ע (ח"מ סי' ב):

---

² לביורור סוגיית היחס בין המלך לבית דין, מן הראוי היה לעסוק גם בהיקף המושג 'דינא דמלכותא דינא'. בסוגיא זו יש מחלוקת בין הראשונים בשאלה אם למלך נתונה הרשות לחוקק חוקים העוסקים גם בעניינים שבין אדם לחברו, ולא רק בעניינים שבין אדם לשלטון. מקובל בדעת הרמב"ם (עי' רמב"ם הל' הלוואה כז, א ומג"מ שם), שהוא סובר שאין למלך רשות לחוקק חוקים בעניינים שבין אדם לחברו. אולם ראשונים רבים סוברים שגם בעניינים שבין אדם לחברו יש למלך סמכות לחוקק חוקים, כאשר הם 'לתקנת בני המדינה'. נושא זה התבאר באורך במאמרים רבים העוסקים בתוקפם של חוקי מדינת ישראל, ואכמ"ל.

לשיטות הראשונים הסוברים שדינא דמלכותא דינא אמור גם בעניינים שבין אדם לחברו, מסתבר שסברתם היא שבאופן יסודי יש למלך סמכות, ואף חובה, להתערב בעניינים אלו, כשהדבר נצרך לתקנת בני המדינה. אולם אי אפשר בהכרח להקיש מכאן לשאלת סמכויותיו של מלך ישראל. שכן, אפשר לומר שאצל הגויים תפקיד התקנת החוקים נמצא בידי המלך, ואילו בעם ישראל בית הדין הוא שהוסמך לכך.

אולם אפשר לומר גם להיפך. שכל מה שאמר הרמב"ם שמלך אינו יכול להתערב בחוקים שבין אדם לחברו, הוא רק במלך גוי, שהרי בכל מה שנוגע לעם ישראל, החוקים שבין אדם לחברו נובעים מהתורה. אולם בתוך עם ישראל התקנת תקנות יכול שתיעשה על ידי המלך ויכול שתיעשה על ידי הסנהדרין.

כל בית דין, אפילו אינם סמוכים בארץ ישראל, אם רואים שהעם פרוצים בעבירות... היו דנין בין מיתה בין ממון, בין כל דיני עונש, ואפילו אין בדבר עדות גמורה. ואם הוא אלם, חובטים אותו על ידי עובדי כוכבים... ודווקא גדול הדור, או טובי העיר שהמחוס בית דין עליהם.

הג"ה: וכן נוהגין בכל מקום שטובי העיר בעירן כבית דין הגדול, מכין ועונשין, והפקרן הפקר כפי המנהג; אעפ"י שיש חולקין וס"ל דאין כוח ביד טובי העיר באלה, רק להכריח הציבור במה שהיה מנהג מקדם או שקיבלו עליהם מדעת כולם, אבל אינן רשאים לשנות דבר במידי דאיכא רווחא להאי ופסידא להאי, או להפקיע ממון שלא מדעת כולם.

הרמ"א מציין שנחלקו הראשונים אם טובי העיר רשאים להתקין תקנות חדשות שלא בהסכמת כל בני העיר, אלא של רובם בלבד. לכאורה, שתי שיטות אלו חלוקות בשאלה שבה פתחנו - אם לז' טובי העיר יש מעמד של בית דין גמור, הרי שהחלטות צריכות להתקבל בדרך של רוב ומיעוט, כפי שהן מתקבלות בבית דין. אולם אם אין אפשרות לקבל החלטות אלא מדעת כל תושבי העיר, נמצא שסמכותם של ז' טובי העיר היא רק כשל שותפים, והסמכות לתקן תקנות שלטוניות בעצם אינה נמצאת בידי ז' טובי העיר.

הרמ"א מציין, שההכרעה במחלוקת זו היא כדעת הסוברים שלז' טובי העיר רשות להחליט כדעת הרוב, דהיינו, שלציבור יש מעמד של בית דין לעניין זה.

נמצא, שסמכותו של בית הדין לעסוק בתפקידיו של המלך איננה מתוקף היותו סמכות 'תורנית', אלא פשוט כנציג הציבור. לעומת זאת, סמכותו של בית הדין לעסוק בעניינים הנובעים מתפקידיה המסורתיים של הסנהדרין, נובעים מסמכותו ה'תורנית' של בית הדין.

ג. מלך ובית הדין - מי עדיף?

כמובן, גם המלך כפוף לתורה. מסיבה זו, מְצַוָה המלך לשאת אתו ספר תורה לכל מקום "וקרא בו כל ימי חייו", וכדברי הר"ן (שם):

ולפי שכוח המלך גדול, איננו משועבד למשפטי התורה כמו השופט, ואם לא יהיה שלם ביראת א-להיו, יבוא להפריז על המידות יותר במה שיתחייב לתיקון הכלל, ציווהו שיהיה ספר תורה עמו תמיד... אם יבטל שום מצוה לצורך תיקון זמנו, לא תהיה כוונתו לעבור על דברי תורה כלל, ולא לפרוק מעליו עול יראת שמים בשום צד, אבל תהיה כוונתו לשמור את כל דברי התורה הזאת, ואת החוקים האלה לעשותם. שבכל מה שיוסיף או יגרע, יכוון כדי שחוקי התורה, יהיו יותר נשמרים.

והר"ן מביא לכך דוגמה:

כאשר נאמר על דרך משל, כשיהיה הורג רוצח נפש בלא עדים והתראה, לא תהיה כוונתו להראות ממשלתו לעם שהוא שליט על זה, אבל יכוין בעשותו זה, כדי שמצוות "לא תרצח" תתקיים יותר, ולא יפרצו עליה.

כיוון שגם המלך כפוף לתורה, וכמובן גם ז' טובי העיר שבכל מקום, יש לשאול מה מעמדם של ז' טובי העיר ביחס לבית הדין: מה קורה כאשר המלך או ז' טובי העיר רוצים לעשות דבר מסוים, ואילו בית הדין סבור אחרת?

בגמרא (בבא בתרא ט, א) מבואר, שאף שרשאים בני העיר להסיע על קיצתם, דהיינו להתקין תקנות, אם יש בעיר 'אדם חשוב' אין הם יכולים להתנגד לו.

נחלקו הראשונים בשאלה מהו אותו 'אדם חשוב' שיכול לבטל את תקנות אנשי העיר, ובאילו תנאים. הר"ן (חידושים שם ד"ה האי) הביא את דברי הר"י מיגש:

...אדם חשוב הממונה פרנס על הציבור. וטעמא דמילתא, דכיון דאיכא פסידא לאחריני בתנאייהו, דהא מייקרי תרעא ומפסדי לוקחין - לאו כל כמינייהו דמתני אלא אם כן נטלו רשות מאותו פרנס הממונה על הציבור. אבל היכא דליתא פסידא דאחריני, תנאייהו תנאה. וכן נמי אי ליכא אדם חשוב, אף על גב דאיכא פסידא.

דהיינו 'אדם חשוב' היינו מי שמונה על ידי הציבור להשגיח על כך שהחלטות הרוב לא יפגעו בזכויות יסוד של המיעוט או של צד שלישי. בהיעדר אדם כזה הרי הרוב קובע, אף שעל ידי כך נפגעות זכויותיו של המיעוט. לשיטה זו, אין מעמד מיוחד לבית הדין, והגמרא רק אומרת שאם יש אדם שתפקידו להטיל וטו על החלטות כאשר הן לא הוגנות, הרי הוא רשאי לעשות כן. אולם הרא"ש (סי' לג) והטור (ח"מ סי' רלא) כתבו, שאפילו הסכמת כל אנשי העיר ביחד, שבוודאי משמעותה שאין פגיעה בזכויות המיעוט, דורשת אישור של אדם חשוב. ולכאורה היה נראה שלדעת הרא"ש והטור בית הדין יכול לבטל החלטות של ז' טובי העיר, משום שסמכותו של בית הדין גבוהה מסמכותם.

אמנם נראה שאין זה הפירוש בדברי הרא"ש והטור. שכן הרא"ש מסביר ש'אדם חשוב' היינו מי שהיה "ראש ומנהיג בעיר", דהיינו שבני העיר מכירים בסמכותו כמנהיג. הדין אליבא דהרא"ש הוא מה קורה כאשר העם רוצה דבר אחד, אבל המנהיג של העם רוצה דבר אחר, ובזה הרא"ש קובע שהולכים אחר המנהיג³. אבל אין כאן קביעה שלפיה בית דין, שאינו ממונה מטעם הציבור, עדיף על פני נציגי הציבור⁴.

ד. איזה רב קובע?

1. בעניינים שביסודו של דבר הם בסמכות המלך

אחר שהסברנו שלמעשה אין לבית הדין סמכות עדיפה על זו של ז' טובי העיר, נמצא כי בתחום הסמכות השמור במהותו למלך הסמכות נתונה כולה ביד הציבור ונציגיו. לעמדתו של בית הדין בסוגיות שאינן הלכתיות לחלוטין יש משקל כיעוץ לנציגי הציבור, אך לא כסמכות מחייבת. כמובן, גם על נציגי הציבור חלה החובה שמטיל הרמב"ם (הל' מלכים ד, י):

³ והסברא היא, שלפעמים הציבור עושה דברים מתוך התלהמות וכדומה. המנהיג הוא מן הסתם אדם שקול ומנוסה, ולכן בכוחו לקבוע שהחלטה של הציבור איננה נכונה.

⁴ מעבר לניתוח ההלכתי, נראה לי שאליבא דהר"ן יש לומר מסברא שסמכותו של המלך ונציגי הציבור בעניינים הנוגעים להם גוברת על סמכותו של בית הדין, כמובן כל זמן שהמלך אינו מצווה לעבור על איסור מפורש (רמב"ם, הל' מלכים ג, ט, ועיין באור שמח שם).

דבר זה נובע מהותית מתפקידיהם השונים של המלך ובית הדין. המלך, בהיותו ממונה על תיקון המדינה בצו השעה, יכול לקבוע כי צו השעה מחייב לעשות או לא לעשות דבר מסוים. אולם קביעה ביחס לדברים נצחיים, דהיינו לעבור על איסור או להימנע מקיום מצווה, הוא מתפקידו המהותי של בית הדין ולא של המלך. ועיין עוד ב'תחוקה לישראל על פי התורה', ח"א עמ' 172.

על כן דעת תורה, דהיינו עמדה תורנית בנושאים שאינם הלכתיים מוחלטים, אף שיש לה חשיבות כיעוץ למלך, הרי ההכרעה הסופית שמורה בידו של המלך - אליבא דהתירוץ השני בר"ן רק בעניינים שבין אדם לחברו, ולפי התירוץ הראשון גם בעניינים שבין אדם למקום.

ובכל יהיו מעשיו (- של המלך) לשם שמים, ותהיה מגמתו ומחשבתו להרים דת האמת, ולמלאות העולם צדק, ולשבור זרוע הרשעים ולהילחם מלחמות ה'.

2. בעניינים שבסמכותו הבלעדית של בית הדין

מניין שואב בית הדין את סמכותו? האם סמכות זו מוקנית לו מכוח התורה או ממקור אחר? בזמן שהיתה סנהדרין, מסתבר שסמכות חבריה נבעה מעצם היותם חברי הסנהדרין. החובה לציית להחלטת הסנהדרין נובעת ממצוות מפורשות בתורה וממעמדם כ'עמודי ההוראה'⁵. אולם בימינו אין סנהדרין, ויש לשאול מה מעמדו של בית הדין כיום. נאמר בשו"ע (ח"מ ג, א):

אין בית דין פחות משלושה... והם דנים את האדם בעל כורחו, אם הנתבע מסרב לירד לדין או שאינו רוצה לדון עם התובע בעירו; אבל אם רוצה לדון עמו בעירו, אלא שאינו חפץ בשלשה שביירר התובע, אז זה בורר לו אחד וזה בורר לו אחד.

על כך מוסיף הרמ"א:

ונראה לי דווקא בדיינים שאינם קבועים, אבל אם דיינים קבועים בעיר, לא יוכל לומר: לא אדון לפניהם אלא בזה בורר, וכן נוהגין בעירנו.

ובהמשך (סעי' ב) נכתב בשו"ע:

פחות משלושה, אין דיניהם דין, אפילו לא טעו, אלא אם כן קבלום בעלי דינים או שהוא מומחה לרבים (ובזמן הזה אין דנין דין מומחה לרבים שידון ביחידי בעל כורחו של אדם).

הרי מבואר, שאין בכוח בית דין של שלושה לכפות אדם לבוא לפניו בדווקא, אלא כאשר הם בית הדין הקבוע שבעיר או ב'מומחה לרבים'. לגבי מומחה לרבים מעיר הרמ"א שבזמן הזה אין מי שנחשב מומחה לרבים.

אין הגדרה ברורה ל'בית דין הקבוע שבעיר'. ערוך השולחן (ח"מ שם סעיף ב) כותב שדיינים קבועים היינו שנתמנו על ידי בני העיר. כך עולה גם מדבריו של הרב אברהם שפירא (שורת הדין כרך ז עמ' תסא-תסב), וזוהי גם הסברא הפשוטה.

בסעי' ד עוסק הרמ"א בפטור של בית דין הדן את הדין בכפייה וטעה. אם אותו דין קיבל רשות מהמלך לדון אינו משלם, ובלבד שהוא ראוי לדון. הש"ך (ס"ק יד) מציין, שאם הדין הוא 'גמיר וסביר' מועילה לו הרשות של המלך אף לגבי הרשות לדון בכפייה כדין 'מומחה לרבים', אף לדעת הרמ"א הסובר שבזמן הזה אין לנו מומחה לרבים. וטעם הדין מבואר ברמ"א:

דזהו בכלל דינא דמלכותא להושיב דיינים ושופטים מי שירצה.

⁵ היות וסמכותה של הסנהדרין נובעת מהיותה 'עמודי ההוראה' ו'עיקר תורה שבעל פה', ברור שהם אינם חייבים לתת דין וחשבון לעם. מסיבה זו, תהליך מינוי הדיינים אינו תלוי בבחירות, אלא נקבע על ידי הסנהדרין בלבד. כך מבואר ברמב"ם (הל' סנהדרין ב, ח): "אמרו חכמים שמבית דין הגדול היו שולחים בכל ארץ ישראל ובודקין כל מי שימצאוהו חכם וירא חטא ועניו ושפוי ופרקו נאה ורוח הבריות נוחה הימנו, עושין אותו דין בעירו, ומשם מעלין אותו לפתח הר הבית ומשם מעלין אותו לפתח העזרה, ומשם מעלין אותו לבית דין הגדול". הרי שתהליך המינוי נעשה כולו על ידי בית הדין הגדול, ללא כל התערבות מצד גורם אחר כלשהו. בוודאי, בית הדין כפוף להנחיות שהתורה מציבה - הדיינים צריכים להיות חכמים, נבונים, מופלגים בחכמת התורה בעלי דעה מרובה וכן הלאה (כמבואר בכל הפרק ברמב"ם שם), אבל לעם אין שום חלק בתהליך הבחירה.

נמצא שלמעשה בזמן הזה יכול לדון בכפייה בית דין הקבוע בעיר, או מי שהוא מומחה לרבים אם נטל רשות מהמלך. המלך האמור בהקשר זה הוא גם מלך גוי, ואף על פי כן לקביעתו יש תוקף משום שחלק מחובתו של המלך היא לדאוג להושבת דיינים ושופטים, וממילא 'דינא דמלכותא דינא'.

העולה מכאן הוא, שגם מינוי בית הדין נמצא בידיו של הציבור, ואין סמכות לבית הדין מחמת סמכותו התורנית בלבד, אלא גם מתוקף הרשות שנתנו להם הציבור.

ה. סיכום הדברים

אף שהתורה מדריכה אותנו בכל תחומי החיים, הראשונים מציינים כי ישנם מצבים שבהם דרושות תקנות נוספות על התורה, על מנת לדאוג שהחברה תמשיך להתקיים. תקנות אלו נחוצות הן בהקשר של הסדר חברתי והן בהקשר של קיום המצוות. תקנות אלו אינן תקנות נצח, אלא הן אמורות להשתנות מדור לדור, והן תלויות באופי החברה בדורות שונים. זאת בניגוד לתורה עצמה, שהיא נצחית ואינה משתנה בחילוף הדורות.

הצורך בקיומן של תקנות מעין אלו שולל את הטענה שלפיה "הפוך בה והפוך בה דכולה בה" ואין בעצם צורך לשנות דבר בתורה אלא רק לנהוג כפי שקיבלנו מאבותינו. דורות שונים מחייבים התמודדות שונה עם בעיות שונות. אף שהתורה כוללת רמזים לגבי אופן ההתנהלות בדורות שונים, אין רמזים אלו בגדר משנה סדורה שיש רק ליישם אותה, אלא בגדר 'תורה חדשה' שיש לפתח אותה.

מיהו הגורם הממונה על פיתוח אותה 'תורה חדשה' - על התקנת התקנות המשתנות מדור לדור? אליבא דהר"ן, המלך הוא הממונה עליהן, לכל הפחות בתחום חברתי. לעומתו, לדעת הרמב"ם, סמכות זו נמצאת במקביל אצל המלך ואצל סנהדרין.

בהיעדר מלך וסנהדרין הסמכות חוזרת למעשה אל העם. העם אמור לבחור לו מנהיגים - הן כאלו שהם נבחרו הציבור מצד חכמתם וניסיונם הציבורי, והן נבחרים מהצד התורני.

במצב אידיאלי, יתכן שהיה ראוי שלא יהיו שתי קבוצות נפרדות - ז' טובי העיר ובית הדין - שכן סוף סוף התורה אכן רומזת על הדרכים לתיקון תקנות חדשות, ומסתמא גדולי התורה יוכלו לפתח תקנות חדשות ברוח התורה. אך במידה ונבחרות שתי קבוצות כאלו, הרי הסמכויות שלהן מוקנות להם על ידי הציבור, ואין לאחת הקבוצות סמכות על הקבוצה השנייה, מלבד מה שהקנה לה הציבור.

כיום, חברי הכנסת והממשלה הנבחרים בישראל הם נציגי הציבור. כל זמן שאין רבנים נבחרים, הרי שאין רבנים שסמכותם מחייבת את נציגי הציבור. בוודאי שכל זמן שאפילו הציבור הדתי אינו מסוגל להסכים על 'גוף רבני' כזה או אחר שהוא הוא הגוף המחליט, אין מה לדבר על הכרעה מחייבת של גדולי תורה.

עם זאת, אין זה אומר שלנציגי התורה אין מה לתרום לשיח הציבורי. העובדה שלחכמי הסנהדרין יש סמכות לתקן תקנות בכל תחומי החיים, לדעת הרמב"ם, ולדעת הר"ן בתחומים רבים, מעידה על כך שלנציגי התורה יש הכלים התורניים לתרום לשיח זה. לכן קיומו של גוף רבני שאתו יתייעצו נציגי הציבור, בהחלט מבורך.

ו. בשולי הדברים: לא לחכות למשיח

למעשה, איננו יודעים כיצד יפעל אותו 'גוף רבני מייעץ' שמן הראוי אולי שיקום. מה יהיו סמכויותיו? כיצד הוא ייווצר? באילו תחומים הוא יעסוק? ביחס לכל השאלות האלו ראויים דברי הרמב"ם ש"לא ידע אדם איך יהיו עד שיהיו". הדרך היחידה להבין כיצד על גוף כזה לפעול היא להקים אותו.

השאלה העומדת בבסיס מאמר זה איננה שאלה תיאורטית בלבד, המתייחסת למציאות רחוקה. השאלה באיזה אופן התורה משפיעה על התנהלות החיים הציבוריים רלוונטית באופן חלקי גם בימינו אנו.

גם אם הציבור הדתי-לאומי אינו מנהל את המדינה, הוא בוודאי מנהל את ענייניו הוא. כיצד מתנהלים ישובים דתיים? האם שם החיים מתנהלים על פי רב היישוב והוא הקובע היחיד, או שמא לציבור יש מה לומר? מה קורה כאשר ישנה סתירה בין עמדתו של הרב לעמדת נציגי הציבור? האם נציגי הציבור צריכים להתייעץ עם רב לפני שהם מקבלים החלטות? מעבר לכך, בתחום השמור לבית הדין, דהיינו ביחס לתחומים היותר הלכתיים, הכדור כולו בידיים שלנו.

בשנים האחרונות עולות סוגיות רבות הקשורות לשאלה כיצד לקבל הכרעות 'דתיות' בסוגיות שונות. האם יש להעדיף היתר מכירה או אוצר בית דין? האם לעלות להר הבית או שמא יש איסור בכך? כיצד יש להתייחס ללימוד תורה לנשים? לריקוד של נשים עם ספר תורה? האם יש לסרב פקודה בפניו ישובים? האם להתגייס לצבא ולאלו יחידות?

בשאלות אלו ישנו לכל הפחות מרכיב של הנהגה ציבורית, שאינו שאלה הלכתית 'נטו', שהיה מן הראוי שיהיה בית דין שיכריע בהן. אולם למעשה לא זו בלבד שאין לנו מלך, אלא שגם בית דין אין לנו, שכן הציבור אינו רוצה או שאינו מסוגל לקבל עליו בית דין שיכריע בשאלות אלו. הציבור הדתי אינו נוטה לקבל עליו עול רבני מחייב. מי שיש לו רב שואל את רבו, ומי שאין לו רב מוכן במקרה הטוב לקבל ייעוץ מרבנים אולם לא קביעה מחייבת. על כל פנים, הנהגה רבנית ציבורית אינה קיימת במובן של הנהגה שיש לה סמכות.

יתכן שבדור של פלורליזם והשקפות פוסט-מודרניות, הציבור סבור שאין מקום להנהגה בעלת סמכויות, שכן הנהגה שכזו משמעה כניעה של היחיד לאחר. אולם לדעתי הבעיה אינה קשורה להשקפה פלורליסטית, שכן בכל העולם מקובל שישנו צורך לעמוד בנורמות מוסריות מסוימות, ונורמות אלו נאכפות על ידי השלטון. גם מקומות המאפשרים רב תרבויות ומכירים באוטונומיה של קבוצות שונות, מגבילים את האוטונומיה הזו.

התשובה לעניות דעתי נעוצה בשני מישורים:

המישור הראשון הוא השאלה אם התורה היא תורה ליחידים או תורה לציבור. התורה מלאה בהדרכות ליחיד - כל פרטי המצוות מכוונים למטרה זו. אולם הדרכה לציבור, כיצד עליו להתנהג בתקופות שונות, אינה מפורשת בתורה. מכאן צומחת ההנחה המוטעית שלפיה לנציגי התורה, דהיינו לרבנים, אין מעמד מיוחד בשאלת הנהגת הציבור. אולם כפי שהראנו לעיל, בעניינים שבין אדם למקום האחריות לרמתו המוסרית של היחיד ושל הציבור כולו מסורה בידי של בית הדין, והרי היא חלק מתפקידו העיקריים, אף שבפועל אין הדרכה חד משמעית כיצד יש לעשות זאת. אולם גם אילו הציבור היה נכון להוראה בענייני הנהגת הדור, נראה לי שישנה בעיה נוספת - בעיית האמון. הציבור אינו מוכן לקחת את הסיכון שמא הנהגת הדור על ידי הרבנים תיעשה

באופן שאינו מתאים לו. הרי ברור שהציבור הדתי מורכב מכל מיני קבוצות משנה, שאינן רואות עין בעין את האופן שבו יש להתמודד עם בעיות הדור.

שתי הבעיות כרוכות זו בזו. את הבעיה הראשונה אין אפשרות לפתור אלא על ידי חינוך. חינוך פירושו שיעורים לילדים ולמבוגרים, ודרישה חוזרת ונשנית מצד הרבנים, שהציבור יכפוף את עצמו להנהגה תורנית כזו או אחרת. הבעיה היא, שכל זמן שאין לציבור אמון בהנהגה שכזו, אין הנהגה שניתן להיות כפופים לה, וממילא אין אפשרות לחנך לצורך בהנהגה זו. מאידך, אין אפשרות ליצור הנהגה כזו כאשר אין ציבור שמעוניין בה.

שתי הבעיות שהצגתי והקושי בהתגברות עליהן יצרו, אולי מתוך ייאוש, מציאות כזו שלמעשה לא נעשה שום ניסיון משמעותי בציבור שלנו ליצור הנהגה מאוחדת ובעלת סמכות. כאשר כבר נעשה ניסיון שכזה, ולו רק בהקשר המצומצם של רשימה מאוחדת לכנסת, הוא נכשל עוד לפני שהיתה לו הזדמנות להוכיח את עצמו. **אולם אם אכן אנו חותרים לאותה מציאות שבה לציבור הדתי-לאומי יש השפעה משמעותית על הנעשה במדינה, הרי שעלינו להיות מסוגלים לעשות זאת קודם כול ביחס להנהגה הציבורית בתוכנו.** אם קבוצות דתיות שונות אינן מסוגלות להסכים על התנהלות משותפת בתחומים התורניים, כיצד נוכל לצפות להנהיג את המדינה? אילו יחליטו אזרחי המדינה למסור את מפתחות המדינה בידי הציבור הדתי, האם נדע מה לעשות במפתחות אלו?

המקום היחיד שבו קיימת, בצורה חלקית, מנהיגות תורנית נבחרת על ידי הציבור הוא בתו הכנסת והיישובים הקהילתיים. במקומות אלו הליך בחירתו של רב הוא בדרך כלל הליך של בחירה בהסכמה, מתוך רצון להגיע לאמון בין הרב הנבחר וחברי קהילתו. לכן החינוך לכפיפות להנהגה ציבורית צריך להתמקד בהגדרת סמכותם של רבני הקהילות ובחזוק מעמדם.

ראשית, רבני הקהילות עצמם צריכים להפנים את העיקרון שלפיו הגעה לקהילה פירושה לשמש כ'בית הדין' של הקהילה. ובמובן זה הרב צריך להיות מנהיג בקהילתו גם במובן של החלטות שאינן הלכתיות נטו, ולא רק מורה הלכה ומחנך נוער. הדבר דורש כמובן גם שהציבור יבין שזה יהיה תפקידו של הרב, שהרי הציבור הוא שנותן את הסמכות בידיו של הרב.

מלבד שני השותפים - הרב וחברי קהילתו - צריך גם שותף שלישי: גם הרבנים, שאינם רבני קהילות, צריכים להכיר בסמכויותיו של רב קהילה. אם בשו"ע (ח"מ סי' ב) נאמר כי "טובי העיר בעירן כבית דין הגדול", הדבר צריך לבוא לידי ביטוי גם באוטונומיה שהרבנים נותנים לרב המקומי. על הרבנים להדגיש כי שאלות ציבוריות צריכות להיות מופנות לרב המקומי, והוא בעל הסמכות להחליט בהן. כמובן הרב המקומי רשאי ונדרש להיוועץ ברבותיו וברבנים גדולים ממנו, אך בסופו של דבר הסמכות וממילא האחריות בידיו.

רק כאשר הציבור ייתן סמכות בידי רבני הקהילות, והרבנים יכבדו את סמכותו של הרב המקומי, נוכל ליצור דגם של הנהגה רבנית סמכותית, שיוכל להוות בסיס להנהגה כזו למדינה כולה. אם לא נתחיל בצעדים קטנים כאלו, לעולם לא נוכל להגיע ליעד של מדינת התורה.